

В. І. Фуркало,
В. С. Фуркало,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

МІСЦЕ НАСИЛЬСТВА І НЕНАСИЛЬСТВА В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ

Проблема насильства і ненасильства є вічною проблемою, до якої зверталися ще з часів становлення релігійних систем Стародавньої Індії (індуїзм, джайнізм, буддизм). Згодом ця проблема займе центральне місце у християнському вченні про добро і зло, війну і мир. Питання насильства і ненасильства є предметом уваги права, етології, психоаналізу, економіки, філософії, соціології, педагогіки, філософії освіти, етики. Ми пропонуємо розглянути насильство і ненасильство, звертаючись до християнської системи цінностей і фактів, та визначити місце насильства і ненасильства серед моральних цінностей. Якщо ненасильство однозначно тлумачиться як моральна цінність, то чи можна розглядати насильство як негативний фактор людського життя? Чи буде виправданим використання насильства при захисті таких цінностей, як свобода, добро, любов і справедливість? Чи можна ототожнювати ненасильство і терпимість?

Цінності є важливим елементом будь-якого світогляду — міфологічного, релігійного, філософського. Завдяки цінностям, людина може оцінювати як власне буття, так і дійсність. Щодо походження цінностей існують дві думки: вони є продуктом людської життєдіяльності або постають як надприродне утворення. Цінності осмислюються, передаються і відтворюються у процесі навчання і виховання, а тому важливим є розгляд питання про те, які цінності повинні обиратися у процесі навчання і виховання, якою може бути ієрархія цінностей.

Для сучасної освіти є характерним пошук нової системи цінностей. Як зазначає С. Клепко, концепції ціннісної переорієнтації освіти складаються зі «сцієнтистських (когнітивні цінності в рамках «системної динаміки»), політично заангажованих (необхідність ідеалу а ля Тимур), «компромісних» (інтеграція світської і релігійної парадигми освіти), культурологічних як вимог «іншої культури і нової аксіології освіти» [6, 55].

Якими можуть бути цінності? Американський психолог А. Маслоу виділяв такі цінності: істина, добро, краса, цілісність, єдність

протилежностей, життєвість, унікальність, досконалість, необхідність, завершеність, справедливість, порядок, простота, багатство, невимушеність, гра, самодостатність.

Соціолог П. Сорокін розрізняв вищі й гедоністичні цінності. До вищих належать Бог, душа, істина, благо, краса, а до гедоністичних — комфорт, затишок, сучасні блага, насолода, задоволення тощо.

Український педагог О. Вишневський поділив цінності на п'ять груп: абсолютні, вічні цінності, цінності сімейного життя, цінності особистого життя, валео-екологічні цінності. До абсолютних цінностей належать віра, надія, любов, гідність, сумління, правда, досконалість, доброта, чесність, щирість, співчуття, милосердя, прощення, благородство. Відношення між цінностями різних груп, за О. Вишневським, підпорядковані закону природного ієрархізму [2, 22].

Цінності не тільки обґрунтовують, їх захищають. При захисті тих чи інших цінностей людина може вдаватися до насильства, поводити себе агресивно. Поняття «агресія» і «насильство» будемо розглядати як тотожні. Етолог К. Лоренц, розглядаючи агресію у формі захоплення, писав: «Захоплення прокидається з передбачливістю рефлексу в усіх зовнішніх ситуаціях, які вимагають вступу до боротьби за якісь соціальні цінності, особливо за такі, які освячені культурною традицією. Вони можуть бути представлені конкретними: сім'я, нація, Alma Mater чи спортивна команда, або абстрактними поняттями: колишня велич студентських корпорацій, непідкупність художньої творчості чи професійна етика індуктивного дослідження». [8, 27]. Перебуваючи у стані захоплення, людина не прислухається до розуму, не сприймає позиції протилежної сторони. Така людина готова померти за ті цінності та ідеали, які вона захищає. К.Лоренц характеризує такий стан українським прислів'ям: коли прапор в'ється, про голову не йдеться.

Для подальшого розгляду необхідно з'ясувати значення поняття «насильство». За Луїсом Аларконом, «насильство — це дії, що здійснюються однією (або декількома) особами, які характеризуються такими ознаками: 1) здійснюються усвідомлено і направлені на досягнення певної цілі; 2) наносять шкоду (фізичну, моральну, матеріальну та інш.) іншій особі; 3) порушують права і свободи людини; 4) той, хто здійснює насильство, має значну перевагу (фізичну, психологічну, адміністративну та ін.), що робить неможливим ефективний самозахист жертви насильства». [4, 6-7].

Чи може бути насильство одночасно добрим і поганим

з однієї і тієї ж точки зору? Для відповіді на це питання звернемося до шостої заповіді Старого Заповіту: «Не вбивай!». У цій заповіді мова йде про фізичне, психологічне і економічне насильство. До фізичного насильства належать: вбивство на війні, навмисне вбивство у мирний час, власне самогубство, скорочення власного життя непомірністю та іншими пороками, свідоме засудження невинного на смерть, засудження невинного на смерть через неправдиві свідчення. До даного типу насильства також належать: звільнення або переховування убивці таким чином, що дає йому можливість здійснювати нові вбивства, відмова від визволення ближнього, якому загрожує смертельна небезпека, вбивство матір'ю у собі плоду або відмова годувати дитину, щоб та померла.

До психологічного насильства належать: відвернення людини з доброї дороги життя до невір'я, беззаконня, розпуста, ненависть, наклеп, заздрість. «Кожен, хто ненавидить брата свого, той душоуб», — говорить апостол Іоанн Богослов [1 Іоанн. 3,15].

Економічне насильство проявляється у тому, що:

- 1) непосильна робота спричиняє хвороби і смерть;
- 2) обмеження у їжі та відпочинкові тих, що працюють, скорочує їхнє життя;
- 3) коли достаток забезпеченої людини не спрямовується на порятунок злидених.

Шоста заповідь стоїть на сторожі фундаментальної цінності — людського життя, однак єдиного тлумачення цієї заповіді в християнстві не існує. З погляду католицизму і православ'я, вбивство є виправданим, коли захищають батьківщину і власний народ, коли держава використовує смертну кару для відновлення порядку в суспільстві, коли вбивають на війні.

Тома Аквінський називав три передумови, за яких війна може бути виправданою: 1) тільки законна державна влада може вести війни; 2) мусить бути вагома причина для війни, а саме – несправедлива поведінка супротивника; 3) війну можна вести тільки з твердим переконанням своєї правоти, тобто з метою «підтримати добро і запобігти злу».

Як і католицькі філософи, так і В. Соловійов підкреслювали, що «вчителі християнства не заперечували держави і її призначення «носити меч проти злих», а, відповідно, не заперечували і війну» [10, 471]. Зі свого боку В. Соловійов зауважує, що власне війни зумовили науковий, технічний і економічний прогрес XIX століття, сприяли матеріальному об'єднанню людства. Саме війни вели до утворення нових держав,

імперій. Війни між державами допомогли створенню «складних культурно-політичних тіл, які прагнули встановити рівновагу і мир у своїх межах» [10, 478].

І цей рух до об'єднання ще не закінчився. В. Соловйов пророкує, що цей процес закінчиться після війни, останньої війни між Європою і Азією, проте ця війна не є необхідністю, і справа ще в наших руках. В оцінці війни В.Соловйов приходить до думки, що «розум забороняє кидати це знаряддя, поки воно потрібне, але совість зобов'язує старатися, щоб воно перестало бути потрібним, і щоб природна організація поділеного на ворогуючі частини людства дійсно переходила в його моральну або духовну організацію» [10, 484]. Духовна організація людства постає як свідоме об'єднання людей в ім'я і силу всеєдиного Добра. В. Соловйов розумів, що, займаючись лише моральним просвітництвом, кардинально не зміниш життя у суспільстві. Необхідні закони, які б встановлювали б справедливу регламентацію економічних відносин. Закон, право є основою для морального життя. Право бере початок від сили, і правові відносини в історичному порядку прямують за насильницькими. Дієвість права залежить від того, якою є сила і наскільки вона є обмеженою, і що її обмежує. Сила знаходить вираження у владі, а влада — у державі. Але така влада діє у межах однієї держави і не поширюється на інші. Тому нерідко інтереси різних держав захищають за допомогою війн, насильства. Розглядаючи відношення права до моралі, В.Соловйов пише, що це є «примусова вимога реалізації певного мінімального добра або порядку, який не допускає відомих проявів зла» [5, 450]. Примусовість тут потрібна для того, щоб реалізація добра, моральне вдосконалення були не лише ідеєю, а й реальним фактором. Право також повинно гарантувати кожному свободу і створювати умови безпеки для особистої свободи, а тут вже не обійтися без використання сили, примусу. Однак сила, насильство не може змусити людину бути доброю, оскільки «право в інтересах свободи дозволяє людям бути злими, не втручатися у їхній вільний вибір між добром і злом» [10, 454].

М. Бердяєв, розмірковуючи про війну і революцію, не поділяв точки зору тих християн, які вбачали у війні менше зло, ніж у революції. «Революція, яка здійснює насильство і проливає кров, є гріх, але і війна є гріх, часто ще більший гріх, чим сама революція. Вся історія є значною мірою гріх, кровопролиття, насильство» [1, 607].

Протестанти, а саме Свідки Єгови, однозначно заперечують необхідність війн. Насильство, описане в Біблії, не може бути підставою для виправдання війн, що ведуться сьогодні. Люди не повинні вбивати від імені Бога, і засторогою тому мають бути наступні слова: «Вийдіть із нього (Вавилона великого), люди мої, щоб не стали ви спільниками гріхів його, і щоб не потрапили в карання його. Гріхи бо його досягли аж до неба, і Бог загадав про неправди його» [Об. 18:4-5].

Євангельсько-лютеранська церква в Німеччині не повністю заперечує використання насильства. Його можна використовувати тоді, коли інші способи дій виявилися неефективними для покращення життя, і в той же час існує концепція, як можна встановити новий суспільний порядок. «Новий суспільний порядок повинен бути організований у відповідності до ідей прав людини... Використання насильства повинно бути засобом, який обіцяє успіх у досягненні чітко окресленої цілі — подолання найближчим часом існуючого насильницького тиску» [7, 68].

Євангельських християн-баптистів дивує та жорстокість, яка описана в Старому Заповіті. «Християнську свідомість особливо дивує старозавітна жорстокість до ворогів, коли в її надзвичайних проявах покаранню смертю піддавались не тільки чоловіки і жінки, але навіть діти, немовлята [Повт. 13.15-16; 1Цар.15.3]. Чому Ізраїль, за наказом Самого Бога, повинен був здійснювати такі жорстокі розправи над ворогами? Традиційно це пояснюють тим, що Бог таким чином оберігав Ізраїль від змішування його з хананеями, а разом з тим і від власної його загибелі. Цю точку зору важко прийняти. Не може нас повністю задовольнити і те пояснення, в якому стверджується, що Ізраїль був зняряддям у руках Божих для покарання амалікітян, як потім асиріяни стали зняряддям у руках Божих для покарання ізраїльтян [Вих. 10.5-6]. Потрібно визнати, що, по мірі пізнання Бога Ізраїлем, все більше засвоювалась ним етика поведінки. Тому наше міркування про Ізраїль може бути помилковим, якщо виходити із сучасних високих християнських етичних норм, які для Ізраїлю у той час були ще недоступні» [12, 172].

Звертаючись до історії християнства, бачимо, що деякі Отці Церкви, а саме Іван Золотоуст, Григорій Ниський не відзначалися людинолюбством по відношенню до євреїв. Проповіді Золотоуста поклали початок традиції ненависті. «Його

осуд народу Ізраїля іменем Бога не був забутий. Він сприяв зміцненню традиції ненависті, традиції, яка з благословення церкви пройшла через середньовіччя і затьмарила всю історію Західної Європи. Протягом багатьох століть євреїв переслідували слова, котрі сказав Іван Золотоуст: «Бог ненавидить вас» [11, 59].

Однак життя можна і потрібно захищати не тільки за допомогою насильства, а й ненасильства. Соціальне вчення католицької церкви допускає можливість використання як пасивного, так і активного опору проти тиранічної системи правління. Але потрібно враховувати, що «пасивний опір може досягти політичного успіху лише тоді, коли заходи тиранічного режиму бойкотує така велика частина населення, що він мусить іти на поступки» [3, 256]. До активного опору відносяться як громадський протест, так і насильницьке скидання злочинного уряду.

Католики підкреслюють, що необхідно формувати миролюбну свідомість у різноманітних сферах життя — грі, сім'ї, спорті тощо. «Загальна миролюбна свідомість установається лише тоді, коли будуть забезпечені права всіх народів «на існування, на свободу, на незалежність, на власну культуру і на справжній розвиток, коли всюди буде переможено голод і злидні» [3, 249].

Католики і протестанти підтримують необхідність невійськової (альтернативної) форми служби.

Сучасна історія містить факти ефективного використання ненасильства у боротьбі за громадянські права. Так баптистський пастор Мартін Лютер Кінг очолив негритянський рух у США, застосовуючи тактику масових ненасильницьких дій. М. Кінг звертався до своїх прихильників з тим, що вони повинні розвивати в собі вміння прощати ворогів, шукати добро в душах ворогів, шукати дружби і взаєморозуміння з ворогами. Ненависть, як вважав М. Кінг, не може допомогти у вирішенні існуючих проблем. «Ланцюгова реакція зла — ненависть породжує ненависть, війни породжують нові війни — повинна бути перервана, або ми всі провалимося у темне провалля взаємного знищення» [5, 68].

Важливе місце у сучасному полікультурному суспільстві відводиться толерантності. У сучасній культурі існують релігійні, правові, політичні, філософські основи для поширення і навчання принципам толерантності. Цьому сприяє й «Декларація принципів толерантності», яку підписали 16.11.1995 року в Парижі представники 185 держав-членів ЮНЕСКО. У

Декларації зазначається, що толерантність — чеснота, що уможлиблює досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру.

Особливий потенціал для поширення толерантності мають релігії — іудаїзм, християнство, іслам, що базуються на одній авраамічній основі. «Ці три релігії сповідують одного Бога, Батька всіх людей, Бога добра, любові і справедливості. Гадаємо, що на цих світових релігіях лежить особлива відповідальність: вони можуть продемонструвати всьому світові єдність етичних цінностей, загальнолюдську етику» [9, 54]. Толерантність неможлива, коли одна із релігій намагається встановити монополію на істину.

Толерантність, як спосіб поведінки і мислення, формується у процесі вивчення таких дисциплін, як етика, релігієзнавство, філософія, історія, культурологія тощо. Однак деякі дисципліни приділяють досить багато уваги темі насильства, а без цього і не можна. Історія людства — історія насильства. Вивчаючи історію, ми постійно відтворюємо образи, неприязнь, страхи, неправдиву інформацію між представниками різних народів і релігій. Таким чином ми накопичуємо вибухонебезпечну суміш. Чи можливий вихід із такої ситуації? Так, але це потребує зусиль і бажання усіх зацікавлених сторін. Можна використати досвід ізраїльського психолога Дан Бар-Она, який ще в 1992 році провів зустріч під назвою «Розмірковувати і довіряти», де зібралися нащадки жертв і винуватців Голокосту. Такі зустрічі повинні допомагати усвідомити власні страхи і мотиви, зрозуміти співрозмовників і, опираючись на це, вибудувати взаємодовіру. Хоча така практика не обов'язково приводить до примирення.

Освіта не лише породжує проблеми, вибудовує перешкоди, а й вказує на те, як ми можемо їх здолати. За ініціативою ООН перше десятиліття XXI століття проголошено Декадою культури ненасилля. І всі наступні десятиліття будуть також потребувати поширення ненасильства. Ненасильство — це не лише ідеал, а й певний спосіб дії. На сьогодні існує 198 методів ненасильницької діяльності.

Виходячи із вищевикладеного, можна зробити такі висновки:

християнство у різноманітності своїх конфесій містить ненасильницький потенціал для поширення у суспільстві;

у християнстві не існує єдиного підходу до тлумачення шостої заповіді;

для поширення толерантності у суспільстві необхідний

постійний діалог між різними течіями християнства;
як релігійна, так і світська система освіти можуть зробити свій внесок у побудову ненасильницького суспільства;
насильство є не тільки засобом захисту цінностей, але й становить загрозу для самих цінностей;
ненасильство в окремих ситуаціях стоїть на сторожі фундаментальної цінності — людського життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955 г. — М.: Наука, 1990. — 224 с.
2. Вишневський О. Природа цінностей виховання // Педагогічна думка. — 2006. — №2. — С. 11-22.
3. Гьофнер Й. Християнське суспільне вчення / Пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений. — Львів: Свічадо, 2002. — 304 с.
4. Дмитренко Н., Тропинин Н., Власов П. Предотвращение домашнего насилия: Методические рекомендации. — Днепропетровск: Днепропетровский юридический институт МВД Украины, 2001. — 60 с.
5. Кинг М. Л. Любите врагов ваших // Вопросы философии. — 1992. — №3. — С. 66-71.
6. Клепко С. Модернізаційні процеси в сучасній освіті. — К.: Шк. світ, 2008. — 120 с.
7. Лазари-Павловская И. Этические аспекты сопротивления // Философские науки. — 1990. — №11. — С. 61-68.
8. Лоренц К. Агрессия (так называемое Зло) // Вопросы философии. — 1992. — №3. — С. 5-38.
9. Новік В. Релігійно-філософські основи толерантності // Людина і світ. — 2003. — №7. — С. 50-54.
10. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия: В 2-х т. — М.: Мысль, 1990. — Т.1. — 859 с.
11. Хэй М. Кровь брата твоего. — Иерусалим: Библиотека-Алия, 1991. — 440 с.
12. Чекалов И. Этика Ветхого Завета в свете Нового Завета // Альманах «Богомыслие». — Одесса: Богословская Семинария ЕХБ, 1992. — №3. — С. 170-183.